

Από το Ά-τοπο, Ά-χρονο και Ά-χρωμο της Φυλακής, στις Αποχρώσεις Ζωής της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μέσω του Εθελοντισμού

Περίληψη

Στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου και στο Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου έχει αναλάβει τα τελευταία χρόνια (2016-17 και 2017-18) με πρωτοβουλία της Άλκηστης Κοντογιάννη πρόγραμμα εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σε καθημερινή βάση το οποίο διεξάγουν μεταπτυχιακοί φοιτητές, εθελοντές πολίτες (σύνολο 77+) Αργολίδας, και από άλλα μέρη της Ελλάδας. Το πρόγραμμα εστιάζεται στη Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και στο Θέατρο καθώς εμπλουτίζεται με άλλες τέχνες και επιστήμες, ενώ ως στοχοθεσία του έχει την ανάπτυξη ικανοτήτων ζωής στους κρατούμενους για την επανένταξή τους στην κοινωνία, τη δημιουργικότητα και ευχαρίστηση των εθελοντών και την αλλαγή κλίματος και επικοινωνίας εγκλειστων και εργαζομένων ώστε η Φυλακή να αποβεί ένας γόνιμος τόπος αλλαγής. Στην παρούσα έρευνα μελετώνται τα κίνητρα των εθελοντών μέσω ερωτηματολογίου και τα συναισθήματά τους πριν και μετά την παρέμβαση, παρουσιάζονται επιλεγμένα προγράμματα ΔΤΕ και θεάτρου σε φυλακές του κόσμου και απόψεις εμπυχωτών, θεατρικές εφαρμογές σε φυλακές της Ελλάδας, μεμονωμένα και διαρκείας προγράμματα ΔΤΕ και Θεάτρου όπως εφαρμόζονται στα Καταστήματα Τίρυνθας και Ναυπλίου. Τέλος η μελέτη συμπερασματικά καταλήγει στο θετικό και δημιουργικό ρόλο της ΔΤΕ για τη ζωή και την επανένταξη των εγκλειστων και την αλλαγή στις Φυλακές.

Λέξεις κλειδιά: Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση, Θέατρο, Εθελοντισμός, Εκπαίδευση Φυλακή, Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου, Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Τίρυνθας, δεξιότητες, καλλιέργεια, μόρφωση, επανένταξη

Ήταν και δεν ήταν η δεύτερη εβδομάδα που είχα μείνει στο Ναύπλιο αρκετά γοητευμένη με το χώρο. Είχα εκλεγεί καθηγήτρια Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση. Απέναντι μου ένα μικρό κτήριο. Η πινακίδα στο παρκάκι, «Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Ναύπλιο», εν έτει 2010. Καθηγητές και φοιτητές διέσχισαν την πόλη και προέκυπτε συνεχώς στο δρόμο η συνάντηση.

Ήταν και δεν ήταν η επιστροφή μου στην Αθήνα μετά από την πρώτη διδασκαλία στο μάθημα, «Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση». Άφηνα το Ναύπλιο και έπαιρνα το δρόμο με τις πορτοκαλιές. Άκουγα Pavarotti στη διαπασών. Μόλις πέρασα τις Αγροτικές Φυλακές της Τίρυνθας, ένα μεγάλο και επιβλητικό κτήριο από εποχής Καποδίστρια, λίγο πιο κάτω, ένας νεαρός με μια μικρή βαλίτσα μου έκανε ωτοστόπ. Φρέναρα, μπήκε και με ευχαρίστησε.

-Κυρία, χαμήλωσέ το σε παρακαλώ, μόλις αποφυλακίστηκα, είπε.

Ήταν ο Βασίλης, αγνώστου επιθέτου εκ Κορίνθου, ετών 34, ένας φυλακισμένος 7 χρόνια στις Αγροτικές. Αυτές ήταν οι πρώτες στιγμές ελευθερίας του. Οι πρώτες στιγμές της μετάβασης. Λίγο πιο κάτω τον κέρασα καφέ για να πολλαπλασιάσω το μεταξύ μας χρόνο καθώς με κατέκλυζε με πληροφορίες και συναισθήματα. Μέχρι να φτάσουμε στην Κόρινθο έμαθα τη δεινή προσωπική ιστορία του, έμαθα για τη ζωή στις φυλακές και την αποφυλάκισή του, σήμερα. Ταραγμένος, συγκινημένος, μια σιωπούσε και μια μιλούσε ακατάπαυστα, έκανε σχέδια, τα αναιρούσε, αναφερόταν σε πρόσωπα δικά του που τον είχαν εγκαταλείψει, φοβότανε αυτό που θάβρισκε, τον έξω κόσμο, που εδώ και τόσα χρόνια δεν ήταν πλέον ο κόσμος του. Αναφερόταν διαρκώς στη γιαγιά του. Ζούσε άραγε; Δεν γνώριζε. Ο πατέρας του στο Δαφνί; Δεν γνώριζε. Ποιόν θάβρισκε δικό του; Δεν γνώριζε. Ποιος, τι, πώς..... Δεν γνώριζε. Από τη στιγμή που παράτησε το σχολείο έμπλεξε με την παραβατικότητα. Συγκλονιστικές στιγμές ταξιδιού. Τώρα καταλαβαίνω τι ηθικό φορτίο μου εγχείρησε εκείνη την ημέρα αυτός ο νέος. Αυτό είναι το δικό μου υφάδι του λαβυρίνθου της φυλακής. Η Άρτεμις, η θεά της μετάβασης και των ορίων.

Αρχικά προβήκαμε σε επισκέψεις με τους φοιτητές στα πλαίσια του μαθήματός μου «Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση (ΔΤΕ)». Οργανώσαμε εργαστήρια στις Αγροτικές Φυλακές, σε πολύ δύσκολες συνθήκες. Αντήρηση μέσα σε καπνούς τσιγάρου και απέναντι μας καμιά 150αριά καθισμένοι να φωνασκούν. Αφηγηθήκαμε παραμύθια που είχαν καλύτερη τύχη. Γενικά δυσκολευτήκαμε και δεν επιδιώξαμε σταθερή συνεργασία εξ αρχής.

Με την ίδρυση και λειτουργία του Μεταπτυχιακού στο ΤΘΣ το 2014 στο Ναύπλιο τα δεδομένα άλλαξαν. Ορισμένοι μεταπτυχιακοί ενδιαφέρθηκαν να εφαρμόσουν Πρόγραμμα Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση (ΔΤΕ). Έτσι βρεθήκαμε εκ νέου στις μεγάλες βαριές πόρτες. Όμως είχε διακινήθει το συναίσθημά μας. Τα κίνητρα είχαν πάρει υπόσταση. Αγροτικές Φυλακές, τόπος άσκησης ολίγων μεταπτυχιακών.

Αρκετά αργότερα (2017) στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου προέκυψε ελεύθερος χώρος λόγω της αποσυμφόρησης που δημιουργήθηκε από το νόμο του Παρασκευόπουλου (ΦΕΚ, 27/4/2015, αρ. 12, ν. 4322) και αναλάβαμε και το Κατάστημα αυτό που όταν περνάς, λίγα μέτρα πριν μπεις στο κατοικημένο Ναύπλιο, βλέπεις τα σίδερα και το φυλάκιο ψηλά και παγώνεις.

Η ζωή εν φυλακή

Η φυλακή πάντα παραμένει ένας φορτισμένος χώρος απαγόρευσης, με βαριές κλειδωμένες πόρτες, φύλακες ντυμένους με στολές και φυλακισμένους με αλλοιωμένες μορφές. Ένας τόπος αναγκαστικής πολυπολιτισμικότητας, με

μετανάστες από κάθε μεριά της γης, αλλά και ενδομετανάστες. Τι κι αν είσαι από το Μπανγκλαντές, τι κι αν είσαι από την Καλαμάτα.

Ακούγαμε γλώσσες, ακούγαμε διαλέκτους, εκτός τόπου και χρόνου. Γιατί ο τόπος υπάρχει και δεν υπάρχει, είναι μια πλαστή πραγματικότητα. Αλλά και ο χρόνος υπάρχει και δεν υπάρχει, καθορίζεται από τη μονοτονία μιας βρύσης που στάζει χρόνο, από επαναλαμβανόμενες διαδικασίες σίτισης, από σταθερά πρόσωπα που ανανεώνονται μόνο από το μεταγωγικό, μια ρεαλιστική και μη ρεαλιστική πραγματικότητα που αυτοκαθορίζεται από κάθε καταδίκη και έκτιση ποινής. «Έχω 9 χρόνια ακόμα». Η μια μέρα μετά την άλλη μέσα στο τίποτα, περιμένοντας να εκτίσεις μια ποινή, περιμένοντας να δεις κάποιον δικό σου. «Για μένα δεν έρχεται κανείς, η γυναίκα μου με άφησε». Υπάρχουν και οι παράπλευρες απώλειες ζωής. Είναι αλήθεια ότι για κάποιους λίγους έρχονται κάποιοι λίγοι ή κάποιοι πολλοί, ειδικά αν είσαι Ρομά. Περιπλανώνται, σαν νάναι τόπος τους και οι φυλακές. Υπάρχουν όμως και άλλοι, αζήτητοι μες στα σίδερα, τι κι αν ζουν, τι κι αν πεθάνουν.

Οι φυλακές δεν είναι τόπος αθωότητας, αλλά δεν είναι και ένα άντρο φονιάδων. Μια ευπαθής ομάδα που κάθε μέλος της είναι ιδιαίτερο. Ένας στεγασμένος χώρος ανθρώπων που γνώρισαν την απομόνωση, που βρέθηκαν σε πολύ δύσκολες στιγμές, που το μυαλό τους δεν μπόρεσε να αντιδράσει συνετά, ίσως παραπλανήθηκαν, ίσως στην απελπισία τους βρήκαν λάθος λύση. Έγιναν παραβάτες. Υπάρχει όμως και το αντίθετο σενάριο, εγκλείονται στη φυλακή και αθώοι, άνθρωποι που αδικήθηκαν, που βρίσκονται μέσα αντί για κάποιον άλλον, που έχουν προφυλακιστεί, που έτυχαν σε κακή διάθεση του δικαστή, που δεν μπορούν να εξαγοράσουν την ποινή τους.

Η συμβίωση τους δεν είναι εύκολη καθώς οι διαφορές μεταξύ των εγκλείστων είναι τεράστιες και οι συνθήκες στερημένες. Οι ερευνήτριες Δημητρούλη, Θεμελή και Ρηγούτσου (2006) αναφέρουν τις δυσκολίες διαβίωσης όπως το πρόβλημα του υπερπληθυσμού, τον ιδιαίτερο υποπολιτισμό, τις ψυχικές ασθένειες, το φόβο, το άγχος, την ανασφάλεια, το νεκρό χρόνο, τον ιδρυματισμό, την απόσυρση, την αποπροσωποποίηση και την αποκοπή από το οικογενειακό και άμεσο κοινωνικό περιβάλλον.

... Είναι όσα μου είχε πει ο Βασίλης με το δικό του απλό τρόπο εκείνη την ημέρα, όπως θυμάμαι, «ποιος ήμουνα εγώ, δεν ήξερα, είχα μόνο όνομα, εκεί μέσα στους πολλούς, που δεν είχαν πρόσωπο, αλλά φτύνανε..., σε όλη μου τη ζωή θα βλέπω εφιάλτες, θα βλέπω ότι είμαι μέσα στο κελί και θα τρώω τα νύχια μου και τα αφτιά μου, ναι ήθελα να φάω τα αφτιά μου.... ... και να μην σου πω πως κατουρούσα... γιατί είσαι γυναίκα και σε σέβομαι...ήμουνα μόνος στην κατάψυξη, άρχισα να φοβάμαι, με έπιαναν κρυάδες και μετά φαγούρα και μετά ζεσταινόμενονα, και οι ημέρες δεν υπήρχαν, το βράδυ έβλεπα σκιές, μαύρες που ξεθώριαζαν.... Ξέρεις τι είναι να μην σε αναζητάει κανείς; Ξέρεις τι είναι νάναι τόσοι απέξω και να μην φτάνει εδώ κανείς; Ξέρεις τι είναι;;».

Ο Εθελοντισμός

Έχουμε ισχυρά δείγματα που μας βεβαιώνουν ότι ο εθελοντισμός μπορεί να στηρίξει αποτελεσματικά συστήματα εκπαίδευσης και δύσκολες καταστάσεις. Ας μην ξεχνάμε την τεράστια προσφορά εργασίας που έγινε και γίνεται από εθελοντές στα «κρίσιμα» σημεία (hot points) της Ελλάδας, κυρίως στα νησιά όπου έφταναν και φτάνουν πρόσφυγες σε δεινές συνθήκες.

Μέσα στα πολλαπλά προβλήματα που έχει φέρει στο προσκήνιο η σημερινή εποχή, ο εθελοντισμός προσφέρει στον πολίτη τη δυνατότητα να κάνει πράξεις για τον άλλον, να πάρει μέρος στο κοινωνικό γίνεσθαι το οποίο μπορεί να μεταλλάξει, ενώ συγχρόνως θα νοηματοδοτήσει τη δική του ζωή.

Το αποκλειστικά εθελοντικό μας πρόγραμμα στις Φυλακές που στηρίζεται στους μεταπτυχιακούς και σε εθελοντές από την Αργολίδα, Αθήνα και άλλα μέρη, λειτουργεί σε καθημερινή βάση και συμπληρώνει τη διετία (2016-2018) στο Αγροτικό κατάστημα Τίρυνθας και τον ένα χρόνο στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου.

«Θέλω να έχω αυτήν την εμπειρία», είπε ο Τώνης Λυκουρέσης δηλώνοντας την επιθυμία του να έρθει να μιλήσει για τον κινηματογράφο και να δείξει ταινίες στους κρατούμενους. Κάθε εθελοντής έλεγε και κάτι διαφορετικό, «Κάτι μέσα μου, μου το επιβάλλει», «και μια ώρα ευχάριστη να τους προσφέρω, θα νιώσω καλά», «περνάω απέξω και μου πιάνεται η ψυχή, σαν να φταίω εγώ για όλα, θέλω να κάνω κάτι, θέλω να το ακούσουν και τα παιδιά μου, ναρθούν κι αυτά»

Ο εθελοντής έχει υψηλή αίσθηση της κοινωνικής ευθύνης και επιδιώκει να διορθώσει ή να προλάβει αρνητικά φαινόμενα. Διακατέχεται από την αλληλεγγύη και την κοινωνική δικαιοσύνη. Προσφέρεται ανιδιοτελώς ως ενεργός πολίτης για τη βελτίωση του εγώ, του άλλου, της ζωής και επομένως οδηγείται στην κατάκτηση της πολιτεότητας. Τι είναι αυτό που διακινεί κάποιον να πάρει μέρος σε ένα πρόγραμμα στις φυλακές;

Είναι αρκετά χρόνια που έγιναν οι πρώτες έρευνες για τον εθελοντισμό και τα κίνητρά του στις φυλακές στις ΗΠΑ από τον Tewksbury και Dubney (2004), σε 72 εθελοντές, οι οποίοι είχαν ως κίνητρο την πεποίθησή τους ότι αυτό που προσφέρουν είναι πολύ σημαντικό στη ζωή των φυλακισμένων. Οι περισσότεροι από αυτούς ανήκαν σε εκκλησιαστικά προγράμματα και ο Tewksbury συνέχισε την έρευνα του και σε άλλους 41 εθελοντές που βρήκε σε παρεκκλήσια φυλακών και παρατήρησε ότι η εργασία όλων συνδυαζόταν με την πνευματική καθοδήγηση των φυλακισμένων. Το κίνητρό τους ήταν «ότι ένιωθαν ότι έκαναν το έργο του θεού» (Tewksbury & Collins, 2005). Ωστόσο στο Hong Kong λόγω της ηθικής πλευράς του προσηλυτισμού έχει απαγορευθεί σε πολλές NGOs η παροχή εθελοντικής εργασίας (Jayasinghe, 2007). Παρόλα αυτά η έρευνα του Wing Hong Chui και Kevin Kwok-yin Cheng (2013)

συμπεραίνει ότι οι εθελοντές σε σχέση με άλλους εργαζόμενους στις φυλακές του Hong Kong ανέπτυξαν περισσότερο θετική στάση προς τους φυλακισμένους και τα κίνητρά τους σχετίζονταν με τη θέση τους ότι οι φυλακισμένοι μπορεί να αλλάξουν θετικά.

Η Jessica Morreale (2017) στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας αξιολόγησε την επίδραση του εθελοντισμού σε ένα υποδειγματικό πρόγραμμα Εκπαίδευσης στις Φυλακές (PEP=Prison Education Project) και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο εθελοντισμός στις φυλακές συντελεί αφενός στην ενδυνάμωση, στην εκπαίδευση και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής στους έγκλειστους και αφετέρου ασκεί θετική επίδραση στους εθελοντές. Άλλοι ερευνητές προχώρησαν περαιτέρω και κατέληξαν ότι τα εθελοντικά προγράμματα ευεργετούν εκτός από τους εθελοντές και τους παράγοντες της κοινωνίας. Το πρόγραμμα PEP που αναφέραμε, εφάρμοσε ο Renforce Reese σε 11 φυλακές της Καλιφόρνιας και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ασκεί μια μορφωτική επίδραση στους κρατούμενους που τους μεταλλάσσει σε δημιουργικούς όσο είναι εντός, παρέχοντας δυνατότητες καλύτερης διαβίωσης, αλλά και κατά την επανένταξή τους τους βοηθάει να αλλάζουν ριζικά και να μην επιστρέφουν στο μέλλον στις φυλακές. Παράλληλα παρέχει ευεργετήματα προς την κοινωνία, όπως μείωση κονδυλίων προς τις φυλακές κ.ά.

Οι εθελοντές έχει αποδειχθεί ότι έχουν την επιθυμία να είναι χρήσιμοι, να μοιραστούν τις δεξιότητές τους, να αισθάνονται περήφανοι και να αποκτούν δεξιότητες αρχηγού, ενώ τους αρέσει που οι έγκλειστοι κάθε φορά τους περιμένουν. Επίσης ο εθελοντισμός συντείνει να ενδυναμώσουν τις προσωπικές αξίες και την αυτό-ανάπτυξη, να αποκτήσουν εμπειρίες που συνδυάζονται με το επάγγελμά τους και να ενισχύσουν το κοινωνικό τους δίκτυο. Ο εθελοντισμός στις φυλακές μπορεί να ευεργετήσει την υγεία τους, όπως να εξασφαλίσει χαμηλότερα επίπεδα στρες, μεγαλύτερη απόδοση και δείκτη ζωής, χαμηλότερη πίεση, περιορισμένες δυνατότητες καρδιακής προσβολής ή εγκεφαλικού και ακόμα αύξηση του αναμενόμενου ορίου ζωής (Winerman, 2006)

Εν συνεχεία θα εξετάσουμε τα κίνητρα και τα συναισθήματα των δικών μας εθελοντών, των μεταπτυχιακών και των πολιτών.

Τα κίνητρα των εθελοντών στα Καταστήματα Κράτησης Ναυπλίου & Τίρυνθας*

Η διερεύνηση των κινήτρων των εθελοντών, που συμμετείχαν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στο Κατάστημα Κράτησης στο Ναύπλιο και στην Τίρυνθα κατά το 2017 και 2018, πραγματοποιήθηκε μέσω ερωτηματολογίου των Fernet et al (2008), το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί για την διερεύνηση των

παραγόντων που συμβάλλουν στην ανάληψη και εκτέλεση καθηκόντων και δραστηριοτήτων από τους εκπαιδευτικούς (Kaldi & Xafakos, 2017· Fernet et al, 2012).

Πρέπει να αναφερθεί ότι ακολουθήθηκαν οι κανόνες δεοντολογίας, ώστε να εξασφαλιστεί η ειλικρίνεια των απαντήσεων (Cohen, Manion & Morrison, 2008· Σαραφίδου, 2011). Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από δύο κατηγορίες ερωτήσεων. Η πρώτη κατηγορία αφορούσε τα κίνητρα (εσωτερικά και εξωτερικά) των εθελοντών και η δεύτερη κατηγορία αφορούσε δημογραφικά στοιχεία και συναφείς πληροφορίες. Η πρώτη κατηγορία αποτελούνταν από δέκα τέσσερις (14) ερωτήσεις κλειστού τύπου, οι οποίες ήταν διαβαθμισμένες σε 5βαθμη αριθμητική κλίμακα τύπου Likert και από 3 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Η δεύτερη κατηγορία που αφορούσε τα δημογραφικά στοιχεία αποτελούνταν από 3 ερωτήσεις που αφορούσαν το φύλο, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και τη συνολική εργασιακή εμπειρία των εθελοντών. Πρέπει να αναφερθεί ότι το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από τους δεκαέξι (16) εθελοντές που πραγματοποίησαν πρόγραμμα Δραματικής Τέχνης, οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως εμπυχωτές και από τους δεκατέσσερις (14) εθελοντές που πραγματοποίησαν εκπαιδευτικό πρόγραμμα, οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως εκπαιδευτές.

Η ανάλυση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε μέσω SPSS*. Από την ανάλυση των ερωτηματολογίων προέκυψε ότι τα εσωτερικά κίνητρα τόσο των εμπυχωτών όσο και των εκπαιδευτών ήταν πιο ισχυρά από τα εξωτερικά κίνητρα. Το γεγονός αυτό είναι πολύ σημαντικό και υποδεικνύει ότι οι εθελοντές, εμπυχωτές και εκπαιδευτές συμμετείχαν στο πρόγραμμα ωθούμενοι από τη διάθεσή τους να προσφέρουν εθελοντικά έργο και επειδή θεωρούσαν ενδιαφέρουσα και ευχάριστη την υλοποίηση του συγκεκριμένου προγράμματος. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται η μέση τιμή (Mean) που προέκυψε από τη στατιστική ανάλυση για τα εσωτερικά και εξωτερικά κίνητρα των εθελοντών.

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Intrinsic EKP	14	2,67	5,00	4,1667	,59557
External EKP	14	1,88	3,67	2,5565	,61163

Intrinsic DR	16	3,67	5,00	4,3125	,46298
External DR	16	1,88	3,50	2,6953	,42074
Valid N (listwise)	14				

*ΕΚΡ= Εκπαιδευτές

*DR= Εμψυχωτές

Πρέπει να αναφερθεί ότι στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου που περιλάμβανε το ερωτηματολόγιο πραγματοποιήθηκε ανάλυση περιεχομένου. Όσον αφορά την ερώτηση: «Πώς νιώθατε πριν την πραγματοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος στις φυλακές;» προέκυψε μία κατηγορία απαντήσεων που αφορούσε τα συναισθήματα άγχους και αγωνίας που αισθάνθηκαν οι εθελοντές (εμψυχωτές και εκπαιδευτές) που αναφέρθηκαν στις περισσότερες απαντήσεις. Αναφέρω ενδεικτικά μερικές από τις λεκτικές εκφορές/φράσεις που χρησιμοποιήθηκαν: «Αισθανόμουν ανησυχία αν θα τα καταφέρω και άγχος για την επιτυχία του προγράμματος της Δραματικής Τέχνης», «Είχα ανησυχία για το πώς θα αντιμετώπιζαν τα μέλη της ομάδας το πρόγραμμα της Δραματικής Τέχνης», «Άγχος για το ιδιαίτερο και απαιτητικό ακροατήριο που θα είχα», «Αγωνία για το αν θα καταφέρω να επικοινωνήσω με τους κρατούμενους», «Αισθανόμουν περίεργα, μια ελαφριά αγωνία», «Συγκρατημένα, άγχος», «Αγωνία για το αν θα τους άρεσε», «Αγωνία για το αν θα δημιουργήσει ενδιαφέρον το πρόγραμμα στους έγκλειστους», «Ένωθα μεγάλη αγωνία», «Απίστευτο άγχος και ανησυχία».

Αντίθετα μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος τα αισθήματα που δήλωναν τη συναισθηματική φόρτιση των εθελοντών μετατράπηκαν σε συναισθήματα που δήλωναν ευχαρίστηση για την εμπειρία που βίωσαν. Στην ερώτηση: «Πώς νιώθατε μετά την πραγματοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος στις φυλακές;», προέκυψε μια κατηγορία απαντήσεων που αποτελούνταν από δύο υποκατηγορίες που ήταν όμως αλληλένδετες μεταξύ τους. Η πρώτη αφορούσε το συναίσθημα της χαράς που δηλώνει συναισθηματική ευφορία και η δεύτερη της ικανοποίησης που δηλώνει συναισθηματική πληρότητα. Οι περισσότεροι εθελοντές απάντησαν: «Χαρά και ικανοποίηση», ή «Ανείπωτη χαρά και ικανοποίηση». Εξετάζοντας συνδυαστικά το συναίσθημα της χαράς και της ικανοποίησης που αναφέρθηκε από τους

περισσότερους εθελοντές παρατηρείται ότι συνδέεται με τα εσωτερικά κίνητρα που τους ώθησαν να συμμετέχουν σε αυτό. Αναφέρω ενδεικτικά μερικές από τις λεκτικές εκφορές/φράσεις που χρησιμοποίησαν: «Ικανοποίηση και την χαρά της προσφοράς», «Αισθάνθηκα πλήρης και πολύ χαρούμενη που μπόρεσα να βοηθήσω αυτούς τους ανθρώπους», «Ευτυχής που είχα αυτή την εμπειρία», «Μεγάλη ικανοποίηση και ευχαρίστηση που συμμετείχα στο πρόγραμμα», «Χαρούμενη, υπερήφανη και ικανοποιημένη που συμμετείχα», «Ικανοποίηση, χαρά και συγκίνηση για τα αισθήματα που εξέφρασαν», «Μεγάλη ικανοποίηση που συνέβαλα στο πρόγραμμα», «Ικανοποίηση και συγκίνηση», «Χαρά και ικανοποίηση για όλα όσα μοιράστηκαν μαζί μας οι συμμετέχοντες», «Ικανοποίηση και χαρά, θα ήθελα να ξαναέρθω στο Ναύπλιο και να ξανακάνω πρόγραμμα ΔΤΕ στους κρατούμενους», «Η ανταπόκριση και η χαρά των έγκλειστων, μου δημιούργησε μεγάλη ικανοποίηση, αλλά και χαρά- προσμονή για την επανάληψη αντίστοιχων προγραμμάτων».

Τα εσωτερικά κίνητρα των εθελοντών παρουσιάζονται και στις απαντήσεις τους στην ερώτηση: «Για ποιο λόγο συμμετέχετε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα;». Αναφέρω ενδεικτικά μερικές από τις λεκτικές εκφορές/φράσεις που χρησιμοποίησαν: «Για να προσφέρω ανθρώπινη ζεστασιά σε ανθρώπους που αναζητούν ψυχολογική υποστήριξη», «η ελάχιστη προσφορά μου στηρίζεται σε ένα βαθύ πιστεύω ότι στους έγκλειστους πρέπει να προσφέρονται ερεθίσματα που έχουν να κάνουν με την αγάπη και όχι με την απαξίωση και τον αποκλεισμό», «Γιατί θεωρώ ότι η έννοια του σωφρονισμού πρέπει να περιστραφεί κατά κύριο λόγο στην αγωγή και την ψυχική καλλιέργεια», «Το θεωρώ σημαντικό αυτό το πρόγραμμα και θέλω να προσφέρω», «Επειδή πιστεύω ότι το πρόγραμμα αυτό θα βοηθήσει στην επανένταξη των κρατουμένων στην κοινωνία», «Επειδή μου αρέσει να προσφέρω χαρά και κίνητρα να διευρύνουν άλλοι άνθρωποι τους πνευματικούς και συναισθηματικούς τους ορίζοντες», «Γιατί θεωρώ ότι όσοι θέλουν έναν κόσμο λιγότερο βάνουσο, δεν έχουν παρά να επικοινωνούν με όσους βιώνουν μια δύσκολη κατάσταση», «Επειδή είναι ένας χώρος κοινωνικά αποκλεισμένος λόγω των προκαταλήψεων που υπάρχουν», «Για την εμπειρία της προσφοράς», «Με μαγεύει η επικοινωνία με ανθρώπους που αναρωτιούνται και ψάχνουν δρόμους για να "περπατήσουν" και για να κάνουν μια νέα αρχή!», «Το συγκεκριμένο πρόγραμμα αποτελεί για μένα μια εμπειρία ζωής, την οποία δε θα μπορούσα να την αφήσω αναξιοποίητη», «Η εθελοντική μου συμμετοχή

στο πρόγραμμα ήταν εκπλήρωση ενός ονείρου που ικανοποίησε μια πτυχή προσφοράς προς μια ευάλωτη ομάδα».

Ολοκληρώνοντας θα ήθελα να εστιάσω στις ακόλουθες φράσεις των εθελοντών που αφορούν στα εσωτερικά κίνητρα, την εθελοντική δράση και τη Δραματική τέχνη και αναδεικνύουν τη συμβολή τους στην αλλαγή του “άτοπου” της φυλακής μετατρέποντάς τον σε έναν ανοιχτό χώρο δημιουργικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων: «Ψυχική ολοκλήρωση γιατί νομίζω ότι έδωσα και εγώ κάτι σε αυτούς τους ανθρώπους που αναζητούν μια φλόγα ζωής και μια ανάσα ελπίδας στο αβέβαιο μέλλον τους». «Πιστεύω ότι ο εθελοντισμός μπορεί να χτίσει νέες ανθρώπινες δομές», «Πάντα υποστήριξα τη «δύναμη» της Δραματικής τέχνης και με αυτό το πρόγραμμα ήθελα να χρησιμοποιήσω τις δραστηριότητές της για να αντιμετωπίσουν οι φυλακισμένοι την καθημερινότητά τους υπό άλλο πρίσμα».

(*Ευχαριστώ τον Στάθη Ξαφάκο για την επεξεργασία και τη Δώρα Παπαϊωάννου)

Η επίδραση της εκπαίδευσης στις φυλακές στο παρόν και στο μέλλον

Τι μπορεί να προσφέρει η εκπαίδευση στις φυλακές;

Για την εκπαίδευση στις φυλακές έχουν κατατεθεί πολύ ενδιαφέρουσες προτάσεις σε ευρωπαϊκά προγράμματα (Socrates, Leonardo da Vinci, Equal, Life Long Learning Programs), (Hawley, Murphy, Souto-Otero, 2013). Ενδιαφέρουσες είναι και οι «Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης No R (89)12, όπως αναφέρει η Ρηγούτσου (2005).

Πρωτίστως η εκπαίδευση μπορεί να προσφέρει καλύτερη διαβίωση στους έγκλειστους εντός της φυλακής και ανάπτυξη δεξιοτήτων τους. Αυτό υποστηρίζει ένας εξαιρετικός οδηγός για τους εκπαιδευτές στα Καταστήματα Κράτησης (Δημητρούλη, Ρηγούτσου, 2017) που αναφέρει ότι «η εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, εργασία, σωματική άσκηση και ψυχαγωγία είναι δράσεις που περιορίζουν σημαντικά την ψυχολογική τους επιβάρυνση από τον εγκλεισμό κινητοποιώντας τους να αξιοποιήσουν δημιουργικά το χρόνο τους μέσα στη φυλακή». Αυτό ακριβώς ήταν το πρώτο που συζήτησαν οι έγκλειστοι στο Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου στην αξιολόγησή τους και κατέληξαν ότι η εκπαίδευση έχει αλλάξει τη ζωή τους, αξιοποιεί μέρος του χρόνου τους (δημιουργικότητα, γνώσεις, εξάσκηση) και τις σχέσεις (ευελιξία και αποδοχή) τους.

Ειδικότερα οι κρατούμενοί μας έδειξαν την ικανοποίησή τους για την ποικιλία των προσφερομένων μαθησιακών εργαστηρίων, ειδικά αυτών που τους παρέχει «επαγγελματικές» τεχνικές. Αυτή τους είναι σημαντική για το μέλλον και συνάδει με

την άποψη ερευνητών ότι όσο τα μαθήματα εξειδικεύονται και οι φυλακισμένοι έχουν δυνατότητα επιλογής, τόσο μειώνεται η πιθανότητα εκδήλωσης παραβατικής πράξης στο μέλλον (Harlow, 2003, Αντωνιάδου 2014,). Για αυτό το μέλλον μίλησαν στην αξιολόγηση οι κρατούμενοί μας και αναφέρθηκαν σε συναισθήματα και στάσεις ζωής που άλλαξαν και ειδικά στη βελτίωση της αυτοπεποίθησή τους που πιθανότατα να συντελέσει στο μέλλον στην εύρεση μιας εργασίας και να τους αποτρέψει από την παραβατικότητα. Έρευνες έχουν αποδείξει ότι όσοι κρατούμενοι παρακολούθησαν εκπαιδευτικά προγράμματα στις φυλακές έχουν πολύ μικρή πιθανότητα να επιστρέψουν πάλι στη φυλακή (25%) σε σχέση με τους άλλους κρατούμενους που το ποσοστό είναι πολύ υψηλό (Vacca, 2004, Morreale, 2017). Η αξιολόγηση έδειξε το ενδιαφέρον, την ελπίδα αλλά και την αγωνία των κρατουμένων για την επανένταξή τους που συνέδεσαν με την προσωπική τους ανάπτυξη σε σχέση με τα μαθήματα, όπως άλλωστε υποστηρίζουν και οι ερευνητές (Κελίδου, 2011, Δημητρούλη, Θεμελή, Ρηγούτσου, 2005).

Γιατί η Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση στις φυλακές;

Η παιγνιώδης μορφή της ΔΤΕ την καθιστά ευπρόσδεκτη και αόρατη μορφή μάθησης. Μέσω του «παίζει» αναπτύσσεται ο χώρος της ενδιάμεσης εμπειρίας, που προσφέρει χαλάρωση και ανακούφιση, όπως ορίζει ο Winnicott (1976), ένας ενδιάμεσος χώρος μεταβατικών αντικειμένων και ενεργειών, που προκύπτει από την εναγώνια προσπάθεια του ανθρώπου να ενώσει την εξωτερική πραγματικότητα με την εσωτερική. Αυτός ο χώρος μπορεί να προκύψει από την ενασχόληση με τη δημιουργικότητα, τη θρησκεία, τη φαντασία κυρίως όμως από το παιχνίδι. Στο πρόγραμμα εκπαίδευσης στις φυλακές οι περισσότερες δραστηριότητες έχουν τη μορφή παιχνιδιού, ακολουθώντας τον ιστορικό του πολιτισμού Johan Huizinga (1989), ο οποίος υποστήριξε ότι ο πολιτισμός γεννιέται και εξελίσσεται σαν παιχνίδι καθώς και η ανθρώπινη δραστηριότητα στο σύνολό της δεν είναι παρά ένα παιχνίδι (Κοντογιάννη 2012).

Η ΔΤΕ αποτελεί, λοιπόν, έναν παιγνιώδη τρόπο διαχείρισης της προσωπικής ή κοινωνικής μάθησης. Οι ερευνητές σε όλον τον κόσμο υποστηρίζουν ότι αποτελεί ένα δυναμικό μέσον που μπορεί να εκπληρώσει διαφορετικούς στόχους. Μέσω της ΔΤΕ μπορεί να επιτευχθεί η ολιστική ανάπτυξη των συμμετεχόντων (Kolb A, Kolb D., 2009, Παπαοικονόμου – Σίδερη, 2015) και να προσεγγιστούν τα θέματα που τους ενδιαφέρουν. Η ΔΤΕ συνδέεται παιδαγωγικά με το βιωματικό τρόπο, τη γλωσσική έκφραση, το διάλογο, τις αναμνήσεις, τις προσωπικές εμπειρίες, τη δημιουργικότητα και την επικοινωνία. Καλλιεργεί μια δημοκρατική ατμόσφαιρα, όπου μπορεί να αναπτυχθεί αφενός ο σεβασμός, η αποδοχή, η συνεργασία και αφετέρου η ολιστική μάθηση, η ομαδοσυνεργατικότητα με έμφαση στην προσωποκεντρική μάθηση, που μας ενδιαφέρει λόγω της διαφορετικότητας των κρατουμένων ως προς την ηλικία,

την εθνότητα, το κοινωνικό status, τη θρησκεία, την κατάσταση υγείας (Αντωνιάδου 2014, Lutz, Leiprecht 2003). Ακόμα η ΔΤΕ μπορεί να ανταποκριθεί και να καλλιεργήσει την πολλαπλότητα της ανθρώπινης νοημοσύνης με στόχο την προσωπική ανάπτυξη των κρατουμένων (Gardner, 2010). Στο χώρο της ΔΤΕ εκτός από τις ασκήσεις και τεχνικές εμπεριέχονται ορισμένες μορφές θεάτρου που έχουν αποδειχθεί κατάλληλες για ευπαθείς ομάδες, όπως αυτοσχεδιασμοί, παιχνίδια ρόλων, θέατρο του Καταπιεσμένου, θέατρο της Επινόησης, θέατρο Ντοκουμέντο, θέατρο της Κοινότητας, θέατρο της Ανάπτυξης, Κουκλοθέατρο, Θέατρο Σκιών και μορφές Σύμμικτου θεάτρου (Κοντογιάννη 2008).

Είναι πολύ σημαντικό η εκπαίδευση εντός της φυλακής, εκτός των άλλων, να στοχεύει στην επαγγελματική αποκατάσταση του κρατούμενου. Η ΔΤΕ μπορεί να αναπτύσσει εξειδικευμένες δεξιότητες ζωής και εργασίας. Για παράδειγμα, ασκήσεις και τεχνικές με θέμα τον επαγγελματικό προσανατολισμό με δοκιμή διαφόρων επαγγελμάτων, κανόνων συμπεριφοράς, διαδικασιών με αναπαραστάσεις οργάνωσης μικρών επιχειρήσεων κυρίως με τη χρήση του «μανδύα του ειδικού» της Dorothy Heathcote (1985). Με τον τρόπο αυτόν οι κρατούμενοι αποκτούν γνώσεις για το αντικείμενο και δοκιμάζουν μεταξύ τους το νέο επάγγελμα μέσα σε ένα προστατευμένο περιβάλλον. Π.χ. ανοίγω ένα μαγαζάκι ψιλικών, ένα σουβλατζίδικο, κατάσταση περιποίησης σκύλων, μικρή καφετέρια, έτοιμα φαγητά, περιποίηση κήπων, οργανώνω συνεταιρισμό καθαρισμού με άλλους πρώην κρατούμενους, κάτι που ήδη έχει γίνει (www.neoiorizonteskoinssep.blogspot.gr).

Με τις ασκήσεις αυτές θα αποκτήσουν βασικές γνώσεις, θα βελτιώσουν την αυτοεκτίμησή τους καθώς και τις κοινωνικές τους δεξιότητες (Αντωνιάδου, 2014), γεγονός που θα συντελέσει στην επιτυχή επανένταξή τους (Parker 1990).

Θέατρο και Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση (ΔΤΕ) στις φυλακές του κόσμου

Η διαδικτυακή και βιβλιογραφική μας έρευνα για τις φυλακές μας επιβεβαίωσε ότι το θέατρο και ακόμα περισσότερο η Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση (ΔΤΕ) έχουν εξέχουσα θέση στην εκπαίδευση των φυλακών του κόσμου. Μια αξιόλογη εργασία των Amanda Gardner, Lori Hager και Grady Hillman (2014), το Prison Arts Resources Project, έχει καταγράψει τη θετική επίδραση των προγραμμάτων τέχνης σε φυλακές δίνοντας έμφαση στη ΔΤΕ. Είναι η πρώτη ευρεία καταγραφή στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου καθένας μπορεί να μελετήσει και να αξιολογήσει τη δράση τώσων προγραμμάτων.

Η Rachel Marie-Crane Williams, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Αϊόβα στο βιβλίο της, *Teaching the Arts behind the Bars* (2003), αναφέρεται στα δύο εκατομμύρια φυλακισμένων ανδρών, γυναικών και παιδιών στην Αμερική που ζουν σε ένα κρυμμένο κόσμο καταπίεσης, που όμως δεν έχουν ξεχαστεί από δεκάδες καλλιτεχνών και κυρίως ηθοποιών, που αναπτύσσουν τις δημιουργικές εκφράσεις των

φυλακισμένων και προωθούν την κοινωνική αλληλεπίδραση και συνοχή, έργο το οποίο δρα και θεραπευτικά.

Η έρευνα του καθηγητή Larry Brewster (2014) στην Καλιφόρνια, η οποία θεωρείται πρώτη στην εφαρμογή προγραμμάτων τέχνης στις φυλακές, στις San Quentin, Solidad, New Folsom, CRC, και στη Norco State Prison έδειξε ότι τα προγράμματα της τέχνης και του θεάτρου παρέχουν μεγάλα ευεργετήματα στους φυλακισμένους, στις οικογένειές τους, στο περιβάλλον της φυλακής και στην κοινωνία. Η στατιστική ανάλυση έδειξε μεγάλη συνάφεια που παρουσίασε η εκπαίδευση στο θέατρο και στις τέχνες με την εμπιστοσύνη που δείχνει κάποιος στον εαυτόν του και την αυτοπειθαρχία στον αποτελεσματικό χειρισμό του χρόνου του. Ακόμα απεδείχθη η υψηλή συνάφεια των φυλακισμένων που ασκούνται στην τέχνη και το θέατρο με τον συγκινησιακό έλεγχο, που οδηγεί σε ικανότητα συνεργασίας και επικοινωνίας με τους άλλους.

Ο Gary Kempker, με την τεράστια εμπειρία που είχε ως διευθυντής κάποτε των Φυλακών στο Missouri γράφει ότι το θέατρο διδάσκει μαθήματα ζωής σε αυτούς που απέτυχαν στο παρελθόν. Τους μαθαίνει δεξιότητες που ετοιμάζουν τον άνθρωπο να πετύχει στη ζωή και στην εργασία, δέσμευση, αυτοέλεγχο, πειθαρχία, αυταξία και ομαδική εργασία» (Wilcox, 2012).

-Ναι, άμα λέμε ότι θα κάνουμε αυτό, η ομάδα μας θα το κάνει, εγώ δεσμεύομαι για αυτό, λέει ο Κέλλυ, που έχει παρακολουθήσει τα προγράμματά μας φέτος, που επικεντρώνονται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής.

Στο Δουβλίνο στη φυλακή Mountjoy η καθηγήτρια Δραματικής Τέχνης Claire Wilson που εργάζεται πολύ με αυτοσχεδιασμούς πιστεύει ότι το θέατρο αφορά τον καθένα στις φυλακές και προάγει ιδιαίτερα την ενσυναίσθηση, που είναι αμφίδρομη. «*Βλέπεις τον εαυτόν σου στη σκηνή και τον καταλαβαίνεις, όπως και τον άλλον και ο άλλος καταλαβαίνει εσένα και τον εαυτόν του*» (Hosey, 1984).

Στην Αυστραλία, στη Μελβούρνη και στη Βικτόρια εδώ και τριάντα χρόνια μια θεατρική ομάδα έχει προβεί σε συνεχείς θεατρικές δράσεις και παραστάσεις προκειμένου να βοηθήσει τις φυλακισμένες γυναίκες και τα περιθωριοποιημένα νιάτα να σπάσουν τον κύκλο του εγκλήματος και του εθισμού, (Ross, 2013). Οι παραστάσεις παρουσιάζουν αληθινές ιστορίες από τη ζωή των έγκλειστων γυναικών. Τα αποτελέσματα είναι πολύ θετικά. Αυτό το πρόγραμμα, *Somebody's Daughter Theatre* συνδυάζεται με άλλα τρία προγράμματα, και έχει προχωρήσει και στη Ν. Ζηλανδία.

Σε σωφρονιστικά Ιδρύματα της Νέας Υόρκης ο καθηγητής Robert Landy εφάρμοσε προγράμματα παρέμβασης με διορθωτικούς και θεραπευτικούς στόχους (NYU Steinhardt, 2014, Στεφανίδου, 2016) αφού είχε μελετήσει θεατρικά έργα και είχε διαμορφώσει το *μοντέλο των ρόλων* το 1993. Τους ρόλους που είχαν βαρύνουσα

σημασία ονόμασε αρχετυπικούς και διαχώρισε σε μεγάλες κατηγορίες, ενώ έδωσε μεγάλη σημασία στα γνωρίσματά τους (Ξενάκη, 2010). Το μοντέλο αυτό του Landy στηρίζεται μεν στους ρόλους ωστόσο εμπλέκει το σώμα, τις κινήσεις, τους μορφασμούς, τις εκφράσεις, τη φωνή, ενώ εμπεριέχει εικαστικές απεικονίσεις και κατασκευές. Αυτός ο τρόπος εργασίας μπορεί να δεχτεί ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων που προέρχονται από διαφορετικές χώρες (Σταύρου, 2010). Αυτό σημαίνει ότι τραγούδια, χοροί, παροιμίες, παραμύθια, μυθολογία, θεατρικά - παραδοσιακά έθιμα/δρώμενα των χωρών προέλευσης των φυλακισμένων, αλλά ακόμα και τρόποι έκφρασης, ένδυσης και συμπεριφοράς αναδύονται και μελετώνται μέσα στην εκπαίδευση, γεγονός που συντελεί στην αποδοχή των κρατουμένων μεταξύ τους, στην ανάπτυξη βελτιωμένης αυτο-εικόνας, στη συνεργασία, έκφραση, και τελικά καλή συμβίωση μεταξύ τους. Είναι ένας τρόπος ώστε αυτές οι θρυμματισμένες προσωπικότητες να βρουν μια μικρή αποδοχή στο χώρο της φυλακής.

Τι μπορεί να πει κανείς για τον Ιρακινό Νιχάτ όταν με το γλυκύτερο ύφος στον κόσμο μας λέει, «σκότωσαν πατέρα μου, μάνα μου, αδέρφια μου, εγώ μικρός και μόνος βγήκα στο ταξίδι. Έχασα πατρίδα, έχασα οικογένεια, έχασα...». Παρόλα αυτά του έχει απομείνει ακόμα η δύναμη, θέλει να μάθει εναγωνίως ελληνικά και έρχεται σε όλα τα μαθήματα ανεξαιρέτως. Πιθανότατα να βρίσκει αυτό που ισχυρίζεται ο Simon Stephens (2010) ότι η δύναμη του θεάτρου είναι μεγάλη μέσα στη φυλακή λόγω της αντίφασης τους, το θέατρο εν-ανθρωπίζει ενώ η φυλακή από-ανθρωπίζει. Ο Stephens εργάστηκε σε μια «ανατρεπτική» φυλακή, στο HMP Grendon στο Buckinghamshire, όπου οι συνθήκες είναι εξαιρετικές καθώς κάθε έγκλειστος παίρνει μέρος είκοσι ώρες την εβδομάδα σε ομαδική θεραπεία (Stephens, 2010). Το πρόγραμμα του Stephens έκανε το γύρο των Αγγλικών Φυλακών.

Ενδιαφέρουσα είναι η εργασία του Paul Herritage (2004) που έχει ανεβάσει έργα με τους κρατούμενους σε φυλακές του Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας σε συνεργασία με την Barbara Santos, ειδική παγκοσμίως για το Θέατρο του Καταπιεσμένου.

Δύο έγκλειστοι μαθητές μας, ο Κλεάνθης μας είπε ότι με το θέατρο και τα μαθήματα πιστεύει ότι θα τα βγάλει πέρα, θα επιβιώσει ενώ ο Τάσος σχεδιάζει αυτό που μπορεί να κάνει μελλοντικά στην αγορά εργασίας. Η Agnes Wilcox (2012), καλλιτεχνική διευθύντρια των Παραστατικών Τεχνών στη φυλακή του St. Louis, διατείνεται ότι αν επιθυμούμε οι έγκλειστοι να ενωθούν με την κοινωνία, τότε το μόνο που πρέπει να κάνουμε είναι να δημιουργήσουμε ένα θεατρικό πρόγραμμα στις φυλακές.

Υπάρχουν πολλές διαστάσεις του έγκλειστου που μπορεί κάποιος να επεξεργαστεί με το θέατρο και τη ΔΤΕ. Η Lorraine Moller (2016) στις φυλακές υψηλής ασφαλείας Sing Sing της Νέας Υόρκης, συνεργάζεται με την Barbara Quintero στο έργο «Φωνές από μέσα μας» όπου σκιαγραφούν τις στρατηγικές που οι φυλακισμένοι συνειδητά ή ασυνειδητά χρησιμοποιούν για να επιβιώσουν με απώτερο στόχο την επανένταξή τους. Η ίδια μας περιγράφει το πρόγραμμα RTA (Rehabilitation through Arts) όπου χρησιμοποιεί το δράμα ως μορφωτικό μέσον επανένταξης.

Επίσης ο Bethany Keehan (2015) καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Νότιας Ουαλίας στο Cardiff, αναφέρει ότι τα τελευταία 20 χρόνια γίνονται έρευνες και έχουν γραφτεί και βιβλία όπως αυτό του James Thompson (1998), που αποδεικνύουν ότι η ΔΤΕ και

το Θέατρο μπορεί να επηρεάσουν θετικά τους κρατούμενους και την επανένταξή τους. Ο Thompson (1966) πιστεύει ότι οι δεξιότητες που μπορεί να αναπτύξουν οι κρατούμενοι για να επανενταχθούν στην κοινωνία είναι η ικανότητα να σκέπτονται κριτικά, να μετράνε τις πράξεις τους, να αρθρώνουν λόγο, μια «νέα γλώσσα». Κατά την άποψή του η θεωρία του Freire θα βοηθήσει στην κριτική σκέψη και στην αυτο-ενεργοποίηση μέσω του διαλόγου και του θεάτρου. Συμφωνούμε με τον Thompson γιατί σε όλα τα προγράμματα κατά την άποψή μας χρειάζεται διάλογος όπως προτείνεται από τον Freire και αναστοχασμός προκειμένου να κατασταλάξουν οι πληροφορίες και να επιτευχθεί η αλληλεπίδραση.

Σε πάρα πολλές φυλακές εργάζονται με έργα του Shakespeare. Ο Shakespeare είχε πάντα τη θέση του σε αγγλόφωνες φυλακές λόγω της τραγικής διάστασης των έργων του που βοηθάει τους συμμετέχοντες να ταυτιστούν με τους ήρωες και πιθανότατα να φτάσουν στην κάθαρση. Έχει εφαρμοστεί σε πολλές φυλακές του κόσμου θέατρο με έργα του Shakespeare με ιδιαίτερα θετικά σχόλια (Hayes, 1996) Στο Κάνσας εφαρμόστηκε το πρόγραμμα του Shailor (2011), (Rouding, 2012) ο οποίος ανέβασε τον King Lear. Ο θίασος είχε για ηθοποιούς μόνο έγκλειστους οι οποίοι μελέτησαν 50 χαρακτήρες από έργα του Shakespeare. Το πρόγραμμα συνεχίστηκε μέχρι το 2008 (Cox, 2016). Αυτή η προσέγγιση είναι αρκετά συναφής με του Landy.

Η Jean Troustine προχώρησε σε ένα πρόγραμμα εμπνευσμένο από τον Shakespeare στις γυναικείες Φυλακές του Framingham στη Μασσαχουσέτη που διήρκεσε 10 χρόνια, όπως αναφέρει ο Cox, το οποίο περιγράφει με λεπτομέρειες στο βιβλίο της, *“Shakespeare behind Bars”* (2001). Η ίδια πιστεύει στην επιτυχία του θεάτρου γιατί ξεκινά εκεί που σταματά η τιμωρία. Μπορεί να δώσει στο κρατούμενο τη δυνατότητα να αναγνωρίσει τον εαυτόν του και το διπλανό του, να κατευθύνει τις δυνάμεις του αλλού, ώστε να πετύχει την προσωπική του αλλαγή. Η διαδικασία αυτή μπορεί να αλλάξει τον κόσμο, έναν έναν κάθε φορά, εγείροντας τη δύναμη και το πάθος προς το καλό που έχει καθένας μέσα του.

Ο ίδιος ο Cox το 2011, εμπνευσμένος και αυτός από το βιβλίο *“Shakespeare behind Bars”* ανέβασε τέσσερις παραστάσεις στις φυλακές Luther Luckett στο LaGrange του Kentucky και υποστηρίζει ότι η συμμετοχή σε ένα έργο βασισμένο στο Shakespeare δίνει τη δυνατότητα στους κρατούμενους να αναπτύξουν δεξιότητες απαραίτητες για την επιτυχή επανένταξή τους στην κοινωνία.

Θέατρο και ΔΤΕ στις φυλακές της Ελλάδας

Η Ελλάδα θεωρείται παγκοσμίως η χώρα του θεάτρου και το θέατρο δεν είναι καινούργιο στις φυλακές. Στο Ναύπλιο όλοι έχουμε ακούσει συγκινητικές ιστορίες πολιτικών κρατουμένων που μες στη φυλακή της Ακροναυπλίας παίζανε θέατρο

(Voglis, 2002). Επίσης όπως είπα η μεταπτυχιακή Νάντια Κατή που ερευνά τώρα την Ακροναυπλία, το 1939 οι κρατούμενοι γράφανε θέατρο και ανέβασαν το «Φως στην Ομίχλη», κομμεντί σε 3 πράξεις και 8 εικόνες, το Μάρτιο του 1940 επιθεώρηση σε 2 μέρη, «το Ακροναυπλιώτικο Καρναβάλι» και το 1942 την επιθεώρηση «το Πλοίο προχωρεί» του Πορφύρη Κονίδη. Αυτό το θέατρο, μπορεί ως δυναμικός τόπος, μεταξύ άλλων να έκανε τους πολιτικούς κρατούμενους να αντέχουν, να ενδυναμώνονται, να εφευρίσκουν ένα νέο παρόν και να φαντάζονται ένα μέλλον (Thompson, 1998).

Μετά τις θεατρικές απόπειρες των πολιτικών κρατουμένων στην Ακροναυπλία μία από τις προσπάθειες που έγινε ήταν το θεατρικό εργαστήρι στις Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας από τον Λευτέρη Μπαρδάκο και τον Τάσο Παπαηλίου με τη «Βέρα» του Κεχαΐδη 1984-85. Έπειτα ακολούθησε από το 1986-1990 ως υπεύθυνος του προγράμματος ο Κυριάκος Σάμιος με το «Τάβλι» του Κεχαΐδη και το «Ψόφιοι Κοριοί» του Ευθυμιάδη.

Ενδεικτικά για το θέατρο στις φυλακές στην Ελλάδα αναφέρουμε για το ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνας όπου από το 2010 δημιουργήθηκε θεατρικό εργαστήρι με εθελοντική εργασία του σκηνοθέτη - ηθοποιού Στάθη Γράψα. Η πρώτη παρουσίαση της ομάδας έγινε το 2010 με το έργο «Αφετηρία». Επίσης, δόθηκαν παραστάσεις σε άλλες φυλακές όπως στο Γυναικείο Κατάστημα Κράτησης στον Ελαιώνα Θηβών, στο Ψυχιατρικό τμήμα και στη Δικαστική Φυλακή του Κορυδαλλού. Το Δεκέμβριο του 2012 η ομάδα Νέων Αυλώνας παρουσίασε με μεγάλη επιτυχία το δεύτερο θεατρικό της έργο με τίτλο «Επιστροφή». Το έργο συμμετείχε στο Φεστιβάλ Εφηβικού Θεάτρου στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών. Το τρίτο θεατρικό έργο της ομάδας με τίτλο «Μαρτυρίες» παρουσιάστηκε το 2013, ενώ τον Μάρτιο του 2015 ανέβηκε η θεατρική παράσταση «CIRCO REVOLUTION».

Ο μη κερδοσκοπικός οργανισμός «Τεχνοδρομώ» εργάζεται στις φυλακές με θέατρο και τέχνες. Τον Ιούνιο του 2012 στο Νοσοκομείο «Άγιος Παύλος» των Φυλακών Κορυδαλλού, στην πτέρυγα οροθετικών δημιουργείται θεατρική ομάδα με εμπυχωτές τον Γιάννη Νικόπουλο και την Άννα Χατζηχρήστου. Οι κρατούμενοι παρουσιάζουν τον Αύγουστο του 2014 θεατρική παράσταση με τίτλο «Κ» σε κείμενο του Τσιμάρρα Τζανάτου, και θέμα την απο-δαιμονοποίηση της οροθετικότητας. Το 2015, η ομάδα παρουσίασε την παράσταση «Το βασιλικό κυνήγι του ήλιου» του Πήτερ Σάφερ.

Αξιόλογες ήταν και οι τέσσερις παραστάσεις της θεατρικής δράσης «Από τη σιωπή της προσθήκης στο θεατρικό λόγο», που παρουσίασε το Εθνικό Θέατρο στον Κορυδαλλό και πραγματοποιήθηκαν σε συνεργασία με το Μουσείο Μπενάκη (Το Βήμα, 15/2/2017).

Η Beatrice Montorfano (2016) στη συγκριτική της έρευνα με τίτλο «*Θέατρο πίσω από τα κάγκελα: από την Ιταλία στην Ελλάδα*», ερευνά και συγκρίνει το θέατρο στις φυλακές των δύο χωρών και δίνει πολλές πληροφορίες.

Στην Ιταλία, ο Mihalis Traitsis, διευθύνει το Θέατρο Μπαλαμός και είναι υπεύθυνος του θεατρικού εργαστηρίου του Πανεπιστημίου της Φερράρας, ο οποίος από τον Ιανουάριο του 2017 διδάσκει κατά καιρούς θέατρο στις φυλακές του Κορυδαλλού.

Παράλληλα αξιοσημείωτη είναι η πρωτοβουλία του Εθνικού Θεάτρου σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Κορυδαλλού και τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης όπου ομάδες καλλιτεχνών εργάζονται με κρατούμενους των φυλακών Κορυδαλλού για τη δημιουργία παράστασης. Η πρωτότυπη αυτή δράση εγκαινιάστηκε το 2016 με το έργο, «*Η τρικυμία*» του Shakespeare και αποτέλεσε την πρώτη παράσταση αυτού του σχήματος τον Ιούνιο του 2017. Διασκευάστηκε από 20 κρατούμενους και την ηθοποιό Ασημίνα Αναστασοπούλου με τον σκηνοθέτη του Εθνικού Θεάτρου Στρατή Πανούριο και πλαισιώθηκε από μουσική ομάδα κρατουμένων

www.kathimerini.gr/article/politismos 13 Μαΐου 2018 (Τρικυμία στις φυλακές Κορυδαλλού)

Ευτυχώς η προσπάθεια αυτή δεν σταμάτησε αλλά συνεχίστηκε το 2017-8 με τη διασκευή της νουβέλας του Άντον Τσέχωφ, «*Θάλαμος αρ.6*» που παρουσιάστηκε στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο του παλιού σιδηρουργείου των φυλακών. Η διαδικασία και η παράσταση αποτέλεσε κατά τον Στάθη Λιβαθινό ένα ταξίδι για τους κρατούμενους.. *μέσα από αυτό το ταξίδι, μέσα από την αγάπη, τη συλλογικότητα και τη δημιουργικότητα οι κρατούμενοι παραδίδουν ένα μάθημα ελεύθερης σκέψης* (www.artandpress.gr).

(www.thetoc.gr/politismos/article/mia-alliwtiki-parastasi) 15/05/18

Εκτός από τις θεατρικές παραστάσεις αντλούμε στοιχεία για τη Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση, από το «*Θέατρο και Φυλακή*» (Θέατρο για την Εκπαίδευση, teatroedu.gr):

Το 2016 -2017 έγιναν είκοσι δυο (22) θεατρικά εργαστήρια του Πανελληνίου Δικτύου για το Θέατρο στην Εκπαίδευση με τον τίτλο «*Ρόλοι στη ζωή – ρόλοι στο θέατρο*» στο σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Φυλακών Κορυδαλλού με 15 ενήλικες άντρες, με πρακτικές παιχνιδιού, θέατρο της επινόησης, σωματικό θέατρο, ασκήσεις και αυτοσχεδιασμό με στόχο οι συμμετέχοντες μέσα από εικόνες, βιώματα και ιστορίες να φτιάξουν τη δική τους παράσταση.

Είναι εμφανές ότι το θέατρο είναι ΕΝΤΟΣ των Ελληνικών Φυλακών.

ΔΤΕ στις Φυλακές Τίρυνθας και Ναυπλίου

Στα Καταστήματα της Τίρυνθας και του Ναυπλίου έχει αρχίσει να γίνεται ιδιαίτερη εργασία με εργαστήρια ΔΤΕ και με θέατρο που ξεκίνησαν με το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του ΤΘΣ του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου με δική μου πρωτοβουλία, ως διευθύντρια του Μεταπτυχιακού.

Η κυριότερη μορφή εργασίας μας στις φυλακές ήταν τα προγράμματα ΔΤΕ. Αναφέρουμε ορισμένα Προγράμματα ΔΤΕ που εφαρμόσαμε το 2017-18 με πολύ καλή έκβαση, όπως:

- «*Αυτός ο άλλος, ο παράξενος ταξιδευτής*» της Χριστίνας Γούση και της Νάντιας Κατή με στόχο την προσωπική έκφραση και εκτόνωση καθώς και την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και την αντίληψη του εγώ σε σχέση με τον «διαφορετικό άλλο».
- «*Όλα είναι στο μυαλό... ξεκίνα να παίζεις*» της Βασιλικής Μιχαλοπούλου, Αδαμαντίας Μπεκιάρη και Αλεξάνδρας Στεργιάννη, με στόχο τη συνειδητοποίηση ότι η ζωή είναι ένα παιχνίδι και κάθε παιχνίδι έχει τους κανόνες του. Οι συμμετέχοντες οργανώνουν οι ίδιοι ένα παιχνίδι που οριοθετούν.
- «*Πάρε χρώμα και χρωμάτισε τη ζωή σου*», της Άννας Μαρίνας Καριωτάκη και Αναΐς Μισκάλ με στόχο την αποφόρτιση των φυλακισμένων και τη δημιουργία περιβάλλοντος που θα δημιουργούσε θετικά συναισθήματα.
- «*Συνταγές της... μνήμης*» της Καλλιόπης Καλποδήμου και Αγγελικής Τσάκωνα, με στόχο την επαναφορά αναμνήσεων της παιδικής ηλικίας που αποτέλεσαν βιώματα συνδεδεμένα με το φαγητό.
- «*Ανοίγουμε ένα παράθυρο στον κόσμο;*» της Κατερίνας Ζωγράφου και της Χριστίνας Θεοδωροπούλου με στόχο την επικοινωνία, την συνύπαρξη και το μοίρασμα συναισθημάτων.
- «*Εγώ και Εσύ μαζί ή μήπως Εγώ κι ...Εμείς μαζί;*» του Δημήτρη Δίπλα και της Άννας Πολίτου με στόχο μέσω της μουσικής τη δημιουργία μιας συναισθηματικής κατάστασης, την ανάδειξη της εκφραστικότητας του σώματος και την ανάπτυξη της αυτογνωσίας και αυτοεκτίμησης.
- «*Η σκάλα*» της Μαρίας Αθανασοπούλου και Κωνσταντίνης Τσαμπούκα με στόχο την ανάπτυξη της ομαδικότητας.
- «*Ένα καράβι παλιό σαπιοκάραβο*» της Άννας Πολίτου και του Δημήτρη Δίπλα με στόχο την αποφόρτιση, την ενδυνάμωση της αυτό-εικόνας και της επικοινωνίας μεταξύ τους.

Επίσης έγιναν και άλλα προγράμματα ΔΤΕ από διακεκριμένους εμπνευστές εκτός αυτά των μεταπτυχιακών, όπως της Χριστίνας Ζώνιου, Άννας Τσίχλη, Τζωρτζίνας Κακουδάκη, Ρέας Καραγεωργίου και Χαράς Τζακώστα, Ζωής Γυφτάκη, Αγγελικής Τσάκωνα και Καλλιόπης Καλποδήμου, Χριστίνας Θεοδωροπούλου, Ιωάννας Παπαδοπούλου κ.α

Επίσης έγιναν και τα παρακάτω προγράμματα διαρκείας:

- ✓ Πρόγραμμα Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση διαρκείας 12 εβδομαδιαίων συναντήσεων, μεταπτυχιακή εργασία της Βαλεντίνας Μιχαήλ (2017) στο ΠΜΣ του ΤΘΣ του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στις Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας από το Νοέμβριο 2016 μέχρι και Φεβρουάριο 2017 με τίτλο, «*Εφαρμογές της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση Ενήλικων- (ευπαθείς ομάδες): Κλείνοντας την πόρτα στο παρελθόν, ανοίγοντας το παράθυρο στο μέλλον*». Μια έρευνα δράσης με δείγμα 14 κρατούμενους, με μεθοδολογικά εργαλεία, συνέντευξη με τους κρατούμενους, ημερολόγιο της ομάδας και της ερευνήτριας και οπτικοακουστικό υλικό. Αναπτύχθηκε σε τρεις κύκλους και κατέληξε σε παράσταση που στηρίχθηκε σε αυτοσχεδιασμούς, με τον τίτλο «η ιστορία του Αλέξη». Η εργασία βασίστηκε σε θεωρίες ενδυνάμωσης και διερεύνησε αν ένα πρόγραμμα ΔΤΕ μπορεί να αποφέρει θετικά αποτελέσματα για τους κρατούμενους. Η βασική υπόθεση που αφορούσε στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης, της ενδυνάμωσης της προσωπικότητας και της καλλιέργειας της ομαδικότητας μέσω της ΔΤΕ επιβεβαιώθηκε, καθώς επίσης και δευτερεύουσες υποθέσεις όπως η ανάπτυξη της ενεργητικής ακρόασης και της ενσυναίσθησης .
- ✓ Πρόγραμμα Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση διάρκειας 12 συναντήσεων από το Νοέμβριο 2017 μέχρι και τον Μάρτιο 2018 στις Αγροτικές Φυλακές από την Βαλεντίνα Μιχαήλ με τον τίτλο «*Θεατρο-συναισθήσεις: Γνωρίζω τον εαυτόν μου, αισθάνομαι το διπλανό μου*». Μέλη του εργαστηρίου ήταν 10 κρατούμενοι, Έλληνες και Ρομά. Μεθοδολογικά εργαλεία συνεντεύξεις και ημερολόγιο της εμπυχωτριάς. Στόχος της εργασίας ήταν η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, της επικοινωνίας, του ομαδικού πνεύματος και η γνωριμία με τη σκηνική πράξη, καθώς οι κρατούμενοι ενδιαφέρθηκαν να δημιουργήσουν μια παράσταση. Έγινε άσκηση με το έργο του Βασίλη Μαυρογεωργίου, «η Κατσαρίδα». Η εργασία είχε θετικά αποτελέσματα, ιδιαίτερα ως προς την ενσυναίσθηση και την επικοινωνία.
- ✓ Θεατρικό εργαστήρι διαρκείας στις Αγροτικές Φυλακές άρχισε τον Απρίλη 2018 και συνεχίζεται με τίτλο «*Αποδρομώ... γιατί το όνειρο καλά κρατεί*» του Κυριάκου Σάμιου, ο οποίος είχε κάνει θέατρο το 1986-1990 στις ίδιες Φυλακές στα προγράμματα Γ.Ε.Λ.Ε – ΝΕΛΕ Αργολίδας. Οι στόχοι του προγράμματος, όπως γράφει ο Κυριάκος Σάμιος στην πρότασή του προς τις Φυλακές είναι « *να βαθιάίνει η συνεργασία, να αναδεικνύεται η φαντασία, να καλλιεργείται η ευαισθησία, να ενισχύεται η ατομική και συλλογική έκφραση και κυρίως να ενεργοποιείται δημιουργικά κάθε συμμετέχων. ... «έχω την αίσθηση πως το θέατρο αποτελεί μια εναλλακτική δίοδο στον κόσμο των ειδικών κοινωνικών ομάδων καθώς διαθέτει ανθρωποκεντρικά στοιχεία για*

να στήσει ανάλογες γέφυρες επικοινωνίας, συνομιλίας και δημιουργικής ενασχόλησης».

Μετά από τις βιβλιογραφικές περιηγήσεις μας στις φυλακές, από τις έρευνες και τις δικές μας εμπειρίες που δημιουργούν ένα πλέγμα γνώσης και ενσυναίσθησης συμπεραίνουμε ότι το θέατρο και ακόμα περισσότερο η ΔΤΕ μπορεί :

- Η ΔΤΕ ως προς τον κρατούμενο, να τον βοηθήσει να γνωρίσει τον εαυτόν του, τον άλλον και τον κόσμο. Να επικοινωνήσει με τους άλλους, να κατανοήσει την κοινωνία, τους νόμους με τους οποίους λειτουργεί, τα όριά του, να αναπτύξει προς τους άλλους ανεκτικότητα, σεβασμό και ενσυναίσθηση. Να δημιουργήσει, να αποκτήσει δεξιότητες και γνώσεις για νέες επαγγελματικές διεξόδους, να μπορεί να σχεδιάζει το μέλλον. Παράλληλα να ασκηθεί στο όνειρο και στην ελπίδα, να καλλιεργεί τη γλώσσα οργανώνοντας τον κόσμο του και να λύνει τα προβλήματά με τις δικές του δυνάμεις. Να βρίσκει τρόπους να υπερνικά ψυχικές δυσκολίες και να αντιμετωπίζει τη μοναξιά του. Να έχει επίγνωση ότι οι φυλακές είναι προσωρινός τόπος, να μάθει να σέβεται τους κανονισμούς και να γνωρίζει ότι μπορεί να ξεκινήσει από την αρχή.
- Η ΔΤΕ ως προς τη Φυλακή, να της δώσει τη δυνατότητα να μετατραπεί σε ένα κέντρο ανάπτυξης δεξιοτήτων, ηθικού αυτοελέγχου, διαλόγου και αισιοδοξίας, να συντελέσει στην εναρμόνιση των σχέσεων των εγκλειστών μεταξύ τους και με τους εργαζόμενους για τη δημιουργία καλύτερου κλίματος. Να προετοιμάσει την επανένταξή τους και να προσφέρει τη δυνατότητα της αλλαγής για την καθένα. Να συντελέσει ώστε οι «σκληροί ρόλοι» της φυλακής να λειτουργούν με σεβασμό, ηρεμία, ενσυναίσθηση και συναίσθημα.

Κλείνοντας θα αναφερθούμε σε αυτό που ο έγκλειστος Παναγιώτης σε μια αξιολόγηση του προγράμματος είπε με ενθουσιασμό και τίμησε τους εθελοντές μας με ένα πιο δυνατό από το δικό μου ευχαριστώ:

-«Μα είναι δυνατόν μετά από όσα κάνουν για μας, τόσοι άνθρωποι που έρχονται εδώ, κάθε μέρα και είναι καλοί δάσκαλοι, χωρίς να πληρώνονται, και μας νοιάζονται και τους νιώθουμε κοντά μας, είναι δυνατόν όταν βγούμε έξω να κάνουμε τα ίδια;»

Και αυτό που αποτελούσε και μια έμμεση σημαντική υπόσχεση για την ίδια τη ζωή τους το αυτοσχεδίασαν σε ζευγάρια και με τη μηχανή του χρόνου μεταφέρθηκαν στο μέλλον, ώστε να χαρακτηί στη συνείδησή τους. Το υπέροχο ήταν ότι οι περισσότεροι δεσμεύτηκαν με τον εαυτόν τους, «ρε φίλε, θέλω να αλλάξω», «προς το παρόν όλες οι πόρτες είναι κλειστές, αλλά δεν ξαναγουρίζω στα παλιά, θέλω να ζήσω», Η τελευταία πρόταση ήταν του Βαγγέλη, «Αυτοί όλοι οι άνθρωποι δε λέγανε άστον αυτόν, ποιος ξέρει τι έχει κάνει, σαν να μας αγαπάγανε, κι εγώ αύριο ...

«Θα βγω και η ζωή θάναι δική μου»

Από τον Βασίλη που συνάντησα στη ζωή μου λίγα λεπτά μετά την αποφυλάκισή του εννέα χρόνια πριν, μέχρι τον Βαγγέλη που λέει «θα βγω και η ζωή θάναι δική μου» είναι το δικό μου οδοιπορικό εγκλεισμού στις φυλακές... με το σκύλο μου, εθελοντής κι αυτός της αγάπης, που λέγεται «ΕΡΩΣ». Μήπως τελικά όλα είναι θέμα αγάπης;

Άλκηστις, Ομότιμη Καθηγήτρια ΤΘΣ Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

- Άλκηστις (2008). *Μαύρη Αγελάδα, Άσπρη Αγελάδα. Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και Διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Τόπος.
- Αντωνιάδου, Θ. (2014). *Η Εκπαίδευση των Κρατουμένων στην Ελλάδα. Το παράδειγμα Λειτουργίας των ΣΔΕ Φυλακών και το συλλ ηγεσίας αυτών των σχολείων*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Baird, I. (2009). The Education of Prisoners: A Holistic Perspective, *PAACE, Journal of Life Long Learning*, 18.
- Balfour, M. (2004). *Theatre in Prison*, UK: Intellect Books Bristol.
- Brewster, L. (2014). The Impacts of Prison Arts Programs on Inmate Attitudes and Behavior: A Quantitative Evaluation, *Justice Policy Journal*, 11 (2).
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Cox, Sc. (2016). *Living Shakespeare at the Lansing Correctional Facility, Kansas: Rehabilitation and Re-creation in Action*, Dissertation Ph. D., University of Kansas.
- Cummins, J. (2005). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με Σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας*, (Μτφρ. Σ. Αργύρη). Αθήνα: Gutenberg.
- Δημητρούλη, Κ., Θεμελή, Ο. & Ρηγούτσου, Ε. (2006). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων στις Φυλακές. Το αποτέλεσμα της προσπάθειας στη χώρα μας*. <https://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/787/143.pdf> [Πρόσβαση 15/4/18].
- Δημητρούλη, Κ. & Ρηγούτσου, Ε. (2017). *Οδηγός για τους Εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας σε Καταστήματα Κράτησης*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.
- Fernet C., Guay, F., Senécal, C. & Austin, S. (2012). Predicting intra individual changes in teacher burnout: The role of perceived school environment and motivational factors, *Teaching and Teacher Education* 28, 514-525.

- Fernet, C., Senécal, C., Guay, F., Marsh, H. & Dowson, M. (2008). The Work Tasks Motivation Scale for Teachers (WTMST). *Journal of Career Assessment*, 16 (2), 256-279.
- Gardner, H. (2010). *Η θεωρία των Πολλαπλών Τύπων Νοημοσύνης*. Αθήνα: Μαραθιάς.
- Gardner A., Hager, L. & Hillman, G. (2014). *Prison Arts Resource Project*, An Annotated Bibliography, Submitted to the National Endowment for the Arts, Grant # 13-3800-7013.
- Hayes, St. (1996). Shakespeare Goes to Prison, Presentation of “Henry V” in California State Prison of Los Angeles County *American Theatre*, 13.8, 82-84.
- Hawley, J., Murphy, I. & Souto-Otero, M. (2013). *Prison Education and Training in Europe. Current Stay of Play and Challenges*, European Commission by GHK Consulting.
- Heathcote, D. & Phil Herbert, Ph. (1985). A Drama of Learning: Mantle of the Expert, *Theory into Practice*, 24 (3).
- Herritage, P. (2004). Real Social Ties? The Ins and Outs of Making Theatre in Brazilian Prisons, in *Theatre in Prison: Theory and Practice*, Ed. Michael Balfour, Bristol, U.K, Intellect, pp. 189-202.
ec.europa.eu/education/2013/ prison [Πρόσβαση 15/1/18].
- Hosey, S., (1984). Drama on the Inside, *Theatre Ireland*, 7, 44-45.
<https://www.istor.org/stable/25488951> [Πρόσβαση 15/1/18].
- Huizinga, J. (1989). *Ο Άνθρωπος και το Παιχνίδι*. Αθήνα: Γνώση.
- Jayasinghe, S. (2007). Faith Based NGOs and Health Care in Poor Countries: A Preliminary Exploration of Ethical Issues, *Journal of Medical Ethics*, 33 (11), 623-626.
- Kaldi, S. & Xafakos, E. (2017). Student teachers' school teaching practice: The relation amongst perceived self-competence, motivation and sources of support, *Teaching and Teacher Education* 67, 246-258.
- Καυταντζόγλου, Ι. (2006). *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Εκτός, Εντός και υπό. Θεωρητικές, ιστορικές και πολιτικές καταβολές μιας διφορούμενης έννοιας*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Keehan, B. (2015). Theatre, Prison & Rehabilitation: new narratives of Purposes?, *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 20, (3). <https://doi.org/10.1080/13569783.2015.1060118> [Πρόσβαση 20/2/2018].
- Κελίδου, Ο. (2011). *Η Εκπαίδευση ως Πολιτική Κοινωνικής Επανάστασης των Ενηλίκων Κρατουμένων στην Ελλάδα*. http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/21/13/1572 [Πρόσβαση 16/04/18].

- Kolb, A., & Kolb, D. (2009). Experiential Learning Theory. A dynamic, Holistic Approach to Management Learning, Education and Development. In A. Kolb & D. Kolb (eds.) *The SAGE Handbook of Management Learning Education and Development*, pp.42-68.
- Κοντογιάννη, Α. (2012). *Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο.
- Landy, R. (1994). *Dramatherapy Concepts, Theories and Practices*, USA: Charles Thomas.
- Landy, R. (2001). *Role Profiles and Assisments Instrument in New Essays in Drama Therapy*, USA: Springfield & Charles Thomas.
- LoPitno, B. (2006). How Schools in Prisons Help Inmates and Society, http://adulted.about.com/cs/prisoneducation/a/prison_ed_3.htm [Πρόσβαση 23/3/18].
- Μιχαήλ, Β. (2017). *Εφαρμογές της δραματικής τέχνης στην εκπαίδευση ενήλικων-ευπαθείς ομάδες: «Κλείνοντας την πόρτα στο παρελθόν, ανοίγοντας το παράθυρο στο μέλλον»*. Μια έρευνα δράσης με την ομάδα τροφίμων των αγροτικών φυλακών Τίρυνθας, Μεταπτυχιακή Εργασία, ΠΜΣ, ΤΘΣ, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Moller, L. (2016). *A Day in the Life of a Prison Theatre Program*, MIT Press.
- Montorfano, B. (2016). «Θέατρο πίσω από τα κάγκελα : από την Ιταλία στην Ελλάδα», *Εκπαίδευση & Θέατρο*, 17.
- Morreale, J. (2017). *An evaluation of the Impact of Volunteerism within the Prison Education Project (PEP)*, A Master Thesis at The Faculty of California State Polytechnic University, Pomona.
- Landy, R. (2014). http://steinhardt.nyu.edu/music/faculty_bios/view/Robert_Landy [Πρόσβαση 18/2/18].
- Ross, M. (2013). Somebody's Daughter Theatre helps transform lives of Women in Prison, *ABC News*, in *Performing Arts in Prisons*, Brisbane, Griffith University. <https://Mobile.abc.net.au/news/2013-09-15> [Πρόσβαση 19/2/18].
- Ruding, S. (2012). Performing new lives: Prison Theatre, *Research of Drama in Education*, *The Journal of Applied Theatre and Performance*, N. 17 , Issue 1.
- Στεφανίδου, Ν. (2015). *Σύγχρονες προσεγγίσεις στην Εκπαίδευση Ενηλίκων Κρατουμένων σε Σωφρονιστικά Καταστήματα*. Μεταπτυχιακή εργασία, University of Nicosia.
- Ξενάκη, Χ. (2010). Σημειώσεις Κύκλου Σπουδών Δραματοθεραπείας, Το μοντέλο των ρόλων, R. Landy, Domi Cert, Αθήνα.
- Παπαοικονόμου – Σίδερη, Χρ. (2015). *Η Συνεισφορά του Θεατρικού Παιχνιδιού στην Ολιστική Ανάπτυξη και Διαπαιδαγώγηση του Παιδιού*, Μεταπτυχιακή Εργασία, ΤΘΣ, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

- Ρηγούτσου, Ε. (2005). Η Συμβουλευτική Κρατουμένων. http://blogs.sch.gr/kkiourtsis/files/2011/06/symvouleftiki_kratoumenwn_ekpaidefsi_enilikwn.pdf [Πρόσβαση 20/4/18].
- Σαραφίδου, Γ. Ο. (2011). *Συνάθροιση ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Η εμπειρική έρευνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Shailor, J. (2011). *Performing New Lives. Prison Theatre*, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia. <https://books.google.gr/books> [Πρόσβαση 15/1/18].
- Σταύρου, Δ. (2010). *Εφαρμόζοντας τη Μέθοδο της Δραματοθεραπείας στη Φυλακή*. <http://drama-mediation.blogspot.gr/2010/10/blog-post.html> [Πρόσβαση 15/1/18].
- Stephens, S. (2010). Drama in the Wings, *Guardian* 21 Ιουνίου
- Tewksbury, R. & Dubney, D. (2004). Prison Volunteers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 40 (1-2), 173-183.
- Στεφανίδου, Ν. (2016). *Σύγχρονες προσεγγίσεις στην Εκπαίδευση Ενηλίκων κρατούμενων σε σωφρονιστικά καταστήματα*, MEd with Distinction in Art Education, University of Nicosia.
- Tewksbury, R. & Collins, S. (2005). Prison Chapel Volunteers, *Federal Probation*, 69 (1), 26-30.
- Thompson, J. (1966). *Prison Theatre: Perspectives and Practices*, Jessica Kingsley Publishers. <https://www.jkp.com.prison-theatre> [Πρόσβαση 15/1/18].
- Thompson, J. (2009). How to make a Drama out of a Crisis, *Guardian*, 13.
- Trounstein, J. (2001). *Shakespeare Behind Bars: The Power of Drama in a Woman's Prison*, J. Trounstein.
- Τσιάρας, Α. (2005). *Το Δράμα και το Θέατρο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Παπούλιας.
- Vacca, J. (2004). Educated Prisoners are less likely to Return to Prison, *Journal of Correctional Education*, 55 (4), 297-305.
- Voglis, P. (2002). *Becoming a Subject: Political Prisoners during the Greek Civil War 1945-1950*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια και in *Transforming Prison*, Berghahn Books, pp. 163-181.
- Wilcox, A. (1999). Prison Theater Transforms Inmates, *Prison Performing Arts (PPA)*. <http://prisoartsstl.org> [Πρόσβαση 10/2/18].
- Wilcox, A. (2012). Prison Theater Transforms Inmate. www.nytimes.com/roomfordebate/2012/12/18/prison-could-be-productive/prison-theater-transforms-inmates [Πρόσβαση 20/3/18].
- Williams, R., M-C. (2003). *Teaching the Arts behind the Bars*. Northeastern: University Press.

- Wing Hong Chui & Kwok-yin Chen, K. (2013). Effects of Volunteering Experiences and Motivations on Attitudes Toward Prisoners: Evidence from Hong Kong, *Asian Criminology*, 8, 103-114.
- Winnicott, D. (1976). *Playing and Reality*, London, Penguin.
- Winerman, L. (2006). Helping others, helping ourselves, *Monitor on Psychology*, 38-41.